

Václav Havel a jeho zápletky

Václav Sixta

VÁCLAV HAVEL AND HIS PLOTS

This paper deals with the genre of biography as a specific mode of organisation of commemoration citing the example of biographies of Václav Havel. The author analyses four biographies of Václav Havel from the perspective of the construction of their plots.

KEYWORDS:

culture of commemoration; Václav Havel; plot; Paul Ricœur; biography

Osoba bývalého prezidenta České republiky Václava Havla náleží do sféry vzpomínkové kultury české společnosti.¹ Pokud jde o množství filmů, divadelních představení, textů, festivit či pomníků, patří Václav Havel k nejméně diskutovaným postavám nedávné minulosti. Zároveň se také stává i reprezentativní osobností směrem k zahraničí — název pražského letiště je toho více než jasným dokladem. Diskuse o jeho působení se stávají polem pro vymezování politických a světonázorových identit diskutujících a zároveň často hledáním identity na ose český — evropský — střeoevropský, případně „Východ“ a „Západ“.

Vzpomínkovou kulturu chápu jako dynamický proces probíhající jak na úrovni diskurzu (někdo napíše a vydá biografii Václava Havla), tak na úrovni společenských praxí s ním spojených (někdo zakoupí biografii Václava Havla jako dárek, občané uspořádají čtení Havlových textů). V následujícím textu mě bude zajímat žánr biografie jako specifický způsob organizace vzpomínání.² Vzpomínková kultura je tedy nejširší perspektivou mého zkoumání. To má vliv jak na výběr textů, u kterých bude důležitá jejich materiální i stylistická přístupnost veřejnosti, tak na otázky, které chci těmto pramenům klást. Budou mě více zajímat významy, které jednotlivé texty nesou či mohou nést, než jejich faktografická správnost či intelektuální úroveň. Proto také nebudu pracovat s texty odbornými, ale těmi, které náleží do literárního diskurzu. Jan Tuček píše v publikaci *Koncepty a dějiny*: „Vzpomínka totiž není objektivním obrazem minulých vjemů, je jejich neustálou aktualizací, je selektivní, subjektivní, emotivní a její výsledná podoba závisí spíše na principech rekonstrukce a integrace jednotlivých prvků ve chvíli vzpomínání než na minulém vjemu samotném.“³ Ve světle předchozí citace budou v centru mé pozornosti především ony „principy rekonstrukce“ minulosti ve vzpomínkové kultuře.

---

1 Pojem „vzpomínková kultura“ budu užívat ve smyslu, jak s ním pracuje Kamil ČINÁTL, *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme?* Praha 2014, s. 11–12.

2 Ke vztahu biografie a kultury vzpomínání viz K. ČINÁTL, *Naše české minulosti*, s. 80–126.

3 Jan TUČEK, *Paměť*, in: Lucie Storchová a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 244–257, zde s. 244.

Žánr biografie chápou jako specifickou formu organizace vzpomínek. Považují za důležité vymezit biografii jako žánr v rámci literárního diskurzu.⁴ Žánr je definován ustálenými konvencemi, týkajícími se jeho psaní, které ho odlišují od ostatních žánrů téhož diskurzu. Specifikum biografického žánru spočívá v tom, že organizace vzpomínky podléhá rytmu a délce času lidského života a v centru jeho pozornosti je život a dílo jednoho člověka.⁵ Soudobé i starší slovníky literární teorie se shodují na tom, že biografie je žánr založený na rekonstrukci života dané osoby, která se opírá o prameny různé povahy. Novější slovníky pak poukazují na vzrůstající nepoměr mezi dokumentární a fikční složkou žánru biografie ve prospěch fikce.

Mé otázky vyplývají z napětí mezi individualistickým zaměřením biografie — jakožto popisu života jednotlivce — na jedné straně a na straně druhé perspektivou paměťových studií, která se zabývají podílem vzpomínání na utváření kolektivních identit. Zároveň je zřejmé, že ve vzpomínkové kultuře české společnosti hrají biografie významnou roli. Pro příklad stačí připomenout výročí šesti set let od upálení Jana Husa, výročí sedmi set let od narození Karla IV. nebo postavu Tomáše Garrigua Masaryka jako klíč ke vzpomínání na předválečné Československo. Zajímá mě, jakým způsobem se skrze osudy jednotlivce vypráví či nevypráví příběh určitého společenství. Jaké představy o minulosti mohou být implicitně obsaženy v životopisných vyprávěních? Jaké jazykové prostředky využívají autoři? Jak se vztahuje životopisný čas k času historickému?⁶

Vymezením okruhu otázek významotvorným vztahem dvou časů — životopisného a historického — v biografických textech se mé zkoumání dotýká fáze *mimésis II* v procesu rekonfigurace času, jak jej popsal Paul Ricœur.⁷ Ve své analýze se tedy budu opírat o pojmové nástroje, které do historiografie přinesla tzv. narativistická kritika dějepisectví a na ni navazující diskuse.⁸ Tento text nechce a nemá být příspěvkem do debaty o narativismu v kontextu odborné historiografie, ale vzhledem k jeho zaměření využiji tyto pojmy jako nástroje analýzy vztahu mezi časem a vyprávěním v žánru biografie. Tuto aplikaci bych rád chápal jako příspěvek k výzkumu kultury vzpomínání.

Jako prostředkující prvek mezi časem a vyprávěním představuje Ricœur trojí *mimésis*. *Mimésis I* jedna je prefigurovanou časovostí zkušenosti, která je společná autorovi i čtenáři. Toto předporozumění — odehrávající se na rovině symbolické,

4 K pojmům diskurz a žánr viz Jean LEDUC, *Historici a čas*, Bratislava 2005, s. 220n.

5 Dagmar MOCNÁ a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha 2004, s. 62–67; Libor PAVERA — František VŠETIČKA, *Lexikon literárních pojmů*, Olomouc 2002, s. 51. Ze starších děl viz Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, Praha 1977, s. 48.

6 Historický čas chápou jako čas vymezený delšími a neosobními časovými úseky jako je epocha, hospodářský cyklus, či jiné způsoby periodizace, jež využívají politické, hospodářské, kulturní a sociální dějiny, který je zakotven v odkazech na prameny.

7 Paul RICŮUR, *Čas a vyprávění I–III*, Praha 2000, 2002 a 2007, zejména I (Zápletka a historické vyprávění), s. 88–114.

8 K narativismu v historiografii viz Jan HORSKÝ, *Teorie a narace*, Praha 2015 a Jan HORSKÝ — Juraj ŠUCH, *Narace a (živá) realita*, Praha 2012. Odtud též pojem „narativistická kritika dějepisectví“.

strukturální a časové — je vědomím, „jak se to má s lidským jednáním“.⁹ Jde o určitý repertoár, ze kterého může autor i čtenář čerpat při tvorbě zápletky, a tím i významů ve fázi mimésis II a mimésis III. Pro mé zkoumání je nejdůležitější druhá mimésis, kterou Ricœur označuje jako skloubení či kloub mezi časem a vyprávěním.¹⁰ Prefigurovaný čas je prostřednictvím zápletky konfigurován, aby se v procesu čtení stal časem refigurovaným.¹¹ Proto je mimésis II klíčovým bodem Ricœurovy koncepce, a má tak významný podíl na utváření smyslu vyprávění o minulosti jak ze strany autora — což je zde v centru mé pozornosti —, tak ze strany čtenáře.

Konstrukce zápletky je hybatelem druhé mimésis. Funkcí zápletky je prostředkování ve trojím smyslu. Za prvé konstrukce zápletky propojuje jednotlivé události ve smysluplný příběh, organizuje je do pochopitelného celku. Slovy Paula Ricœura: „zápletka je takový výkon, jímž se z pouhé následnosti stává konfigurace“.¹² Druhou funkcí konstrukce zápletky je propojení heterogenních prvků, jakými jsou postavy, události, okolnosti, příčiny a následky, do příběhu, který je srozumitelný a smysluplný. Posledním aspektem prostředkující funkce konstrukce zápletky je její vlastní časovost. Tento aspekt umožňuje chápat příběh jako vyprávění, které spěje ke konci. Přináší tak smysl v podobě „závěrečné pointy“.¹³ Metafora kloubu či skloubení se mi zdá velmi příhodná, protože konstrukce zápletky funkčně spojuje heterogenní prvky vyprávění v příběh, který je prostřednictvím konfigurace času nositelem smyslu.¹⁴

Z předchozího vyplývá, že hlavním úkolem tohoto textu bude analýza konstrukce zápletky u zvolených pramenů. Analytické užití tohoto pojmu je kromě Ricœura nejčastěji spojováno s dílem Northropa Frye a Haydena Whitea.¹⁵ Zápletka, jak ukazují Ricœur, Frye i White, má svou historicitu. Tím je myšleno, že způsoby konstrukce zápletky čerpají z historické tradice, což má podíl na její srozumitelnosti. Proto považuji za vhodný základ pro tuto analýzu typologii konstrukce zápletky, která má svůj základ v *Anatomii kritiky* Northropa Frye a kterou do historiografie přenesl White.¹⁶

Frye popisuje typické postavy, fáze a pointu každé ze zápletek a ukazuje, jakým způsobem se podílejí na utváření smyslu příběhu.¹⁷ V *Anatomii kritiky* pojmenovává čtyři typy zápletky: romanci, komedii, tragédii a ironii. U každé z nich poukazuje na charakteristická díla v literární tradici počínaje starověkem a konče tvorbou šedesátých let 20. století.

9 P. RICŔUR, *Čas a vyprávění I*, s. 104.

10 Tamtéž, s. 88, 89.

11 Tamtéž, s. 90.

12 Tamtéž, s. 106.

13 Tamtéž, s. 108.

14 V kontextu Ricœurova díla je třeba připomenout, že smysl je výsledkem procesu zahrnujícího všechny tři mimésis a není tedy obsažen v „hotové“ definitivní formě uvnitř textu.

15 Hayden WHITE, *Metahistorie*, Brno 2011; Northrop FRYE, *Anatomie kritiky*, Brno 2003.

16 Na roli Whitea jakožto autora, který přinesl pojem „zápletka“ do historiografie, upozorňuje i Ricœur stejně jako na návaznost Whiteova díla na *Anatomii kritiky*. Viz P. RICŔUR, *Čas I*, s. 229 a 237.

17 N. FRYE, *Anatomie*, s. 183–278.

Prvním z typů konstrukce zápletky je romance.¹⁸ Jejím charakteristickým rysem je formování příběhu jako boje dobra a zla, kde dobro zvítězí nad zlem. Hrdina obdařený zvláštním původem a schopnostmi vítězí v konfrontaci s postavou protivníka. Druhým typem je tragédie. Pro tento typ zápletky je typická prohra hrdiny, která ovšem zviditelní nadlidský řád, který přesahuje lidskou existenci.¹⁹ Typickým závěrem tragédie je utrpení hrdiny, jakým je například trest Prométheův. Na rozdíl od tragédie zápletky typu komedie nabízí možnost usmíření mezi člověkem a zákonitostmi, které ho obklopují. Typickým dějovým pohybem v komedii je změna od staré společnosti k nové. Pro novou společnost je charakteristická snaha zahrnout do ní co nejvíce lidí, včetně postavy „příživníka“. Ironie nebo také satira je čtvrtým možným způsobem formování zápletky. Základem pohledu satiry na svět je nemožnost pochopení zákonitostí lidské existence.²⁰ Ve struktuře textu se to projevuje tím, že ironie nemá své typické postavy a charakteristické směřování děje, ale spíše jde o ironizování předchozích typů zápletky. V satíře autor vždy dává přednost zkušenosti a praxi před teorií, generalizací, konvencí, ideálem či dogmatem.²¹

Pro práci s touto typologií je třeba podtrhnout, že se nejedná o definitivní a uzavřenou množinu variant. Jak píše Paul Ricœur: „Paleta možných řešení je velmi široká; prostírá se mezi pólem otrocké aplikace a pólem záměrného odchýlení, přičemž prochází všemi stupni „řízené deformace“.“²² Výsledná podoba zápletky je průsečíkem čerpání z literární tradice a autorské inovace.

V následujících odstavcích se pokusím rekonstruovat způsoby konstrukce zápletky v životopisech Václava Havla. Spolu se zkoumanými texty budu sledovat i detailnější znaky, které Frye připisuje jednotlivým typům konstrukce zápletky. Pro své zkoumání jsem zvolil čtveřici životopisů Václava Havla, která vyšla mimo akademické prostředí mezi lety 2002–2015. Volba neakademických textů souvisí s perspektivou vzpomínkové kultury, kterou na tento materiál uplatňuji.

První Havlův životopis se pyšní podtitulem „Jediný autorizovaný životopis“. Jeho autorem je Eda Kriseová — spisovatelka a bývalá mluvčí Václava Havla, která první verzi životopisu vydala již v roce 1991. V tomto textu budu ovšem čerpat z druhého rozšířeného vydání z roku 2014.²³ Druhé vydání je rozšířeno o závěrečnou kapitolu „Od utopie k realitě“, ve které se autorka vyrovnává se závěrečným dvacetiletím Havlova života i proměnou svého pohledu na Havlovu osobu.

Druhým pramenem je biografie z pera Michaela Žantovského, která se stala českým bestsellerem roku 2014.²⁴ Monumentální dílo, čerpající svou legitimitu z blíz-

18 Typy zápletek konstruuji na základě Fryeova popisu s doplněním o Whiteovy reflexe. Tato volba je dána kanonickou pozicí Fryeova díla a také příslušností zvolených pramenů k literárnímu diskurzu. K omezením a revizím typologie konstrukce zápletky viz níže.

19 N. FRYE, *Anatomie*, s. 244.

20 H. WHITE, *Metahistorie*, s. 25.

21 N. FRYE, *Anatomie*, s. 259–278.

22 P. RICŔEUR, *Čas I*, s. 112.

23 Eda KRISEOVÁ, *Václav Havel*, Praha 2014.

24 Michael ŽANTOVSKÝ, *Havel*, Praha 2015.

kého vztahu Havla a Žantovského, v tomto směru představuje vrchol popularity zájmu o život Václava Havla v období po jeho smrti a pohřbu.

Třetím textem je dvoudílný životopis Václava Havla z pera Daniela Kaisera.²⁵ První část nese název „Disident“ a druhá — nominovaná na cenu Kniha roku Lidových novin 2014 — „Prezident“. Vydání obou knih dělí pětiletý odstup. Kaiser se v úvodu vymezuje vůči ostatním životopisům, u kterých jejich autoři poukazují na svůj vztah k Havlovi (Žantovský, Kriseová), a deklaruje svou pozici jako nepředpojatou. Přestože jde o dva svazky, autor v úvodu k první části označuje celek za „Havlův politický životopis“.²⁶

Čtvrtou Havlovou biografií je kniha literárního historika Martina C. Putny.²⁷ Přesto, že autor *Duchovního portrétu v rámci české kultury 20. století* vychází z akademického prostředí, kde se věnuje badatelským tématům určeným především vztahem literatury a religiozity, jeho kniha o Václavu Havlovi je dílem, které významně ovlivnilo obraz této osobnosti v české společnosti. Důkazem jeho vlivu může být umístění v anketě Kniha roku 2011 Lidových novin a cena Toma Stopparda v témže roce.²⁸ Proto jsem ji zařadil do svého výběru i s vědomím, že balancuje na hraně akademického a literárního diskurzu.

KONSTRUKCE ZÁPLETEK

Zkoumání různých typů konstrukce zápletky v biografiích Václava Havla znamená zabývat se knihou jakožto celkem — jako specifickou konfigurací času, která je prostředkována jedním z typů zápletky. Budu-li citovat některé dílčí pasáže, pak jako ilustrace autorových postupů při formování zápletky.

Nejjednoznačnější z hlediska konstrukce zápletky je životopis z pera Edy Kriseové. První odstavec celé knihy představuje typické zrození romantického hrdiny. Havel je líčen jako osoba, která svou energií, obětavostí, pracovitostí a vytrvalostí předčí ostatní, aniž by byly tyto jeho vlastnosti nějak racionálně vysvětleny.²⁹ Havel je líčen jako někdo výjimečný a svou přirozeností odlišný od ostatních lidí. Struktura knihy přesně odpovídá struktuře zápletky literární romace. Po nevinném mládí dochází k dobrodružnému boji a vítězství dobra nad zlem (události let 1988–1989), které je následně nahlíženo s kontemplativním odstupem. Typická pro strukturu Kriseové knihy je také její sekvenčnost. Kniha je rozčleněna do padesáti sedmi krátkých kapitol-příběhů, jejichž děj na sebe přímo nenavazuje, postavy se objevují a bez vysvětlení mizí. Středobodem těchto epizod je vždy působení Václava Havla, které vede k pádu komunistického režimu. Právě tuto epizodičnost považuje za znak romace také Frye: „dostane-li romace literární podobu, začne se omezovat na řadu dílčích

25 Daniel KAISER, *Disident*, Praha 2009; TÝŽ, *Prezident*, Praha 2014.

26 D. KAISER, *Disident*, s. 7.

27 Martin C. PUTNA, *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*, Praha 2011.

28 Viz: <http://www.ucl.cas.cz/ceny/?c=16>; https://cs.wikipedia.org/wiki/Kniha_roku_Lidov%C3%BDch_novin_2011 [náhled 9. 3. 2016].

29 E. KRISOVÁ, *Václav Havel* s. 15.

dobrodružství směřujících k hlavnímu a rozhodujícímu dobrodružství, obvykle ohlášenému už na začátku a jehož dovršení příběh uzavírá.³⁰ Zápětka je zde velmi viditelně Ricœurovou „syntézou heterogenního“.

Na jednom místě dokonce autorka přirovnává Havla k biblickému Mojžíšovi, kterého též Frye uvádí jakožto romantického hrdinu.³¹ Kriseová své rozhodnutí pro romanci přiznává: „Uvědomila jsem si, že napíšu o kladném hrdinovi. Sama jsem po něm celý život toužila, ale potkávala jsem je jenom v literatuře. A teď je tu jeden živý, dokonce Čech, dokonce kamarád.“³² Romantickou povahu zpracování Havlova příběhu potvrzuje i obrazová příloha, kde je Havel zobrazován jako přemýšlivý člověk, obklopený lidmi, kteří ho podporují a obdivují, ale vůči jejichž obdivu má určitý intelektuální odstup.³³

Nepříliš inovativní pojetí zápletky typu romance je také důvod, proč se vůči textu Edy Kriseové vymezuje jak Martin Putna, tak nepřímou i Daniel Kaiser. Oba ve svých předmluvách kritizují právě romantickou zápletku, jakožto příliš jednostranně obdivný pohled,³⁴ což je cenná zpráva o dynamice kultury vzpomínání spojené s osobou Václava Havla.

Kriseová svou zápletku staví kromě strukturace knihy také na protikladu kladného hrdiny a jeho záporného protivníka. O Havlovi se autorka vyjadřuje důvěrně, křestním jménem včetně familiární podoby „Vašek“ a spojuje s ním činnosti hodné hrdiny: Havel cestuje, chápe, rozhoduje, píše, přesvědčuje. Naopak postava nepřítel je neosobní: strana, Státní bezpečnost či moc je charakterizována jako anonymní, zákeřná, mýlící se a bezradná.³⁵ Tyto vazby odkazují k pointě, ke které příběh nezvratně míří, a tou je přerod společnosti.

Kriseová pracuje při výstavbě zápletky také s principem analogie a to ve dvou variantách, které mají stejnou funkci. Na významných místech v textu je zdůrazněna podobnost Havlova osudu s jinými příběhy. S první variantou se setkáme v závěru knihy, kde autorka cituje recenzenta tvrdícího, že „napsala pohádku“, k čemuž se přiznává a doplňuje Havlovu charakteristiku o atributy „pohádkového krále“.³⁶ Příkladem druhého typu analogie je poslední odstavec, ve kterém je Havel postaven vedle Perikla, Lorenza Magnifica, Gándhího a Mandely.³⁷ Princip analogie zde funguje jako potvrzení zápletky v tom smyslu, že čtenářovi jsou předkládány jiné příběhy — literární i historické –, které mají stejnou zápletku a ilustrují, dokládají a potvrzují prostředkující funkci zápletky.

30 N. FRYE, *Anatomie*, s. 217.

31 E. KRISOVÁ, *Václav Havel*, s. 292.

32 Tamtéž, s. 305. Rád bych čtenáře upozornil na spojení Havlovy osoby s českou identitou v citované větě. I zde je implicitně obsažen čas dějin.

33 Například setkání s Janem Pavlem II., jásající davy na Václavském náměstí, Havel při prosloveh v USA či na půdě OSN atp.

34 M. C. PUTNA, *Václav Havel*, s. 11; D. KAISER, *Disident*, s. 7 — Kaiser v inkriminované větě zdůrazňuje neautorizovanost své knihy, jako základ nepředpojatosti.

35 Tento princip se uplatňuje v celé knize, reprezentativním příkladem je úvod do kapitoly „Proces s plastiky“, E. KRISOVÁ, *Václav Havel*, s. 115–119.

36 E. KRISOVÁ, *Václav Havel*, s. 289.

37 Tamtéž, s. 313.

Klíčovou scénou pro klasifikaci Žantovského životopisu je první kapitola nazvaná „18. prosinec 2011, temný chladný den“.³⁸ Autor objemného životopisu zde působivě líčí události následující po Havlově úmrtí. Žantovský cituje reakce politiků, umělců z Čech i ze zahraničí, popisuje spontánní reakce obyvatel i své vlastní pocity. Mezi projevy soustrasti nechybí ani podivně dvojznačná prohlášení Tomia Okamury a ruské státní televize. Moment srovnání s pohřbem Kim Čong Ila pak slouží jako poslední argument pro potvrzení správnosti cesty, kterou Havel vytyčil. Přítomnost takového soudu je jedním z konstitutivních znaků konstrukce komediální zápletky. Monumentální obraz společnosti ponořené do zármutku a oslavy zároveň plní z celkového pohledu funkci rituálu usmíření a uznání Havlovy osobnosti. Osobnosti, která je v Žantovského životopisu komediálním hrdinou, jenž i bez vrozených zvláštních dispozic dosáhne přerodu od nespravedlivé společnosti ke spravedlivé. Boj, jenž je třeba podstoupit pro tuto změnu, o němž píše Frye, je na několika místech popisován téměř vojenským slovníkem. Příkladem budiž kapitola „Bitva o Václavák“, kde Havlova ústřední hrdinská role vyniká v kontrastu s nespravedlivou a agresivní státní mocí. Užité lexikum má podíl na zvýraznění zápletky. Vojenský slovník upozorňuje čtenáře na klíčový moment z hlediska vnitřního času příběhu. Podobně bychom mohli pojmenovat i další místa v textu.³⁹

Struktura knihy i obsah jednotlivých epizod je rozdělením na velké množství kratších kapitol podobná jako v díle Kriseové, nicméně vztah obou časů je odlišný, obecné úvody uvádějí čtenáře do společenské situace a tím odkazují k času dějin. Tyto popisy společensko-politické situace nejsou emočně zabarveny a nepředjímají pointu jako u Kriseové. Postava protivníka je sice kolektivní (policie, národní výbory...), ale je popisována korektně a v souladu se strukturou tehdejšího mocenského aparátu. Stejně popisuje Havlovu činnost jako výsledek racionálního uvažování a rozhodování se na základě vlastních postojů a možností v daných situacích — Havlovo chování je hodnoceno jako správné a odvážné, ale nikoliv jako samozřejmé ve smyslu předurčenosti k pozitivní pointě.⁴⁰ Čas dějin a čas života se tak pohybují po časové ose stejným rytmem, který je potvrzen početnými odkazy na zdroje. Zatímco Kriseová se dívá na celý příběh skrze pointu, které je podřízen celý text, Žantovský ji odhaluje hned na počátku, ale ve zbytku knihy se věnuje i místům, která tuto pointu mohla ohrozit, či k ní nemusela přímo vést ani ji potvrdit.⁴¹

Srovnání textu Žantovského a Kriseové je o to zajímavější, že v některých místech oba autoři popisují i interpretují určité události stejným způsobem, ale optikou zápletky ve všech rovinách její funkce mají tyto jednotlivé epizody různé místo v celku příběhu. Jinak řečeno, jsou součástí jiné konfigurace času. Reprezentativním příkladem jsou kapitoly věnované procesu s *The Plastic People of the Universe*.⁴²

38 M. ŽANTOVSKÝ, *Havel*, s. 20–25.

39 Například srovnání lexika první a druhé kapitoly ukazuje na to, že každá kapitola primárně odkazuje k jinému času.

40 Explicitně: M. ŽANTOVSKÝ, *Havel*, s. 13.

41 Například: M. ŽANTOVSKÝ, *Havel*, s. 91.

42 E. KRISOVÁ, *Václav Havel*, s. 115–119; M. ŽANTOVSKÝ, *Havel*, s. 168–177. Podobně výstižné může být srovnání kapitol o Havlově působení ve *Tváři*.

Zatímco Kriseová tvrdí již ve třetí větě, že „Vašek pochopil, že se tu odehrává něco, co má zcela podstatný výraz...“, a dále, že „Rozpoznal [t. j. Havel, pozn. autora], že Jirousův underground jsou potenciální spojenci [...]“, Žantovský začíná pro jeho text obvyklým několikastránkovým líčením společenské role rockové hudby v tehdejší Československu a poté konstatuje: „Toto vše bylo na světelná léta vzdálené od životního stylu Václava Havla a jeho způsobu uvažování.“

U Kriseové je proces důkazem o předurčenosti Havla k tomu, stát se iniciátorem společenské změny, naopak u Žantovského je setkání s undergroundem interpretováno jako překážka, kterou hrdina překonává i za pomoci svých přátel. Zároveň se zde odhaluje absurdita „staré společnosti“, která inscenuje „divadelní kus, který byl sepsán předem, s rolemi pro soudce, obžalované a diváky a s předem známým výsledkem“. ⁴³ To odpovídá Fryeově popisu komické zápletky, kde se zdůrazňuje role překážek, které klade stará a absurdní společnost hrdinovi do cesty jako hybatele děje. ⁴⁴

Putnova kniha stojí na několika rozhraních. Jak jsem již uvedl, čerpá její autor ze své akademické role a erudice, ale zároveň stylisticky jde o knihu čtivou, respektující životní příběh a napsanou pro širokou čtenářskou veřejnost. Druhé rozkročení je na poli konstrukce zápletky. Putna si je vědom existence různých způsobů vyprávění, s čímž v textu vědomě a především přiznaně pracuje. Vychází ze situace, že jeho text vznikl v době, kdy již existují různá vyprávění o Havlovi, a snaží se tuto situaci reflektovat a autorsky s ní naložit. Oproti jiným autorům je pro čtení Putnovy knihy důležité mít na mysli Ricceurovo upozornění na míru inovace, kterou autor volí ve vztahu k typologii zápletek.

Základem konstrukce zápletky v Putnově knize je ironie. Princip ironie prostupuje celým dílem včetně jeho celkového vymezení. Hned v prvních větách kapitoly „Rám obrazu“ vytyčuje Putna hranici mezi „vnějším životopisem“ a vnitřním či duchovním životopisem. ⁴⁵ Vnější životopisem má na mysli fakta spojená s politickým a osobním životem Václava Havla, zatímco „duchovní“ portrét je spjat s jeho intelektuální tvorbou a jejími inspiracemi. ⁴⁶ Už samo naznačení, že může existovat více perspektiv psaní o Havlově životě a volba jen jedné z nich uvádí čtenáře do ironického způsobu konstrukce zápletky, mezi jehož znaky patří absence nároku na obsažení celé pravdy.

Ricœur píše o sedimentaci různých typů zápletky a v Putnově případě lze vidět práci s tímto fenoménem, která vede k ironizaci zápletky. Nejpůsobivější příklad nalezneme v momentě počátku Havlova prezidenství, kdy Putna věnuje několik stránek popisu vývoje obrazu panovníka v české společnosti od středověku po 20. století. ⁴⁷ Poté se již autor věnuje Havlovým textům z raných devadesátých let. Na tomto způsobu práce je ironické to, že Putna nenabízí tvrzení o tom, jaký panovník Havel byl, ale poukazuje na množství významových vrstev, které s touto funkcí souvisejí, a na to, jak s těmito významy nakládal Havel nebo lidé, kteří o Havlovi psali. Pokud jsem u předchozích děl mluvil o analogii jako o nástroji pro konstrukci zápletky skrze

---

⁴³ M. ŽANTOVSKÝ, *Havel*, s. 175.

⁴⁴ N. FRYE, *Anatomie*, s. 190–191.

⁴⁵ M. C. PUTNA, *Václav Havel*, s. 11.

⁴⁶ M. C. PUTNA, *Václav Havel*, s. 337–347.

⁴⁷ M. C. PUTNA, *Václav Havel*, s. 252–265.

odkazy na známé příběhy se stejným typem zápletky, pak v Putnově knize je analogie obnažena jako mnohoznačná a mnohovrstevnatá součást skutečnosti, kterou autor nehodnotí, nýbrž popisuje a předkládá čtenáři jakožto kontext.

Dosud jsem popsal principy ironizace zápletky, kterými jsou: zviditelnění více perspektiv ke studiu daného tématu, práce s významovými vrstvami spojenými s daným tématem a nehodnotící přístup nenabízející absolutní soudy. Zároveň — řečeno s Fryem — ironie je spíše ironizací jiných forem konstrukce zápletky, než jejím zcela samostatným typem. V tomto smyslu Putnova práce ironizuje zápletku tragickou a komickou.

Zápletky typu komedie je přítomna tam, kde Putna píše sám za sebe, kde předkládá vlastní postoje ke společenským změnám v roce 1989, a také tam, kde píše o Havlově mýtu a sebeironizující stránce Havlovy intelektuální tvorby. Tragickou zápletku můžeme číst na místech spojených s Havlovou politickou činností z konce devadesátých let a počátku 21. století, v řádcích o „fatálně zraněné“ tváři či v závěrečném odstavci knihy. Obě polohy jsou v textu přítomny, postaveny vedle sebe, aniž by se vylučovaly.

Putnův životopis Václava Havla je knihou, která ukazuje na mnohost způsobů konstrukce zápletky, aniž by je posuzovala. Čas životopisu a čas historie konfiguruje na základě ironické zápletky. V Putnově textu chybí dichotomie „hrdina“ a „protivník“. Havel je sice postavou hrdinského typu — i přes ironizaci zůstává Putnova kniha biografií — ale čas dějin není zpřítomněn v Havlově osudu od počátku jako u Kriseové, ani není formován prostřednictvím Havlovy prozíravosti jako u Žantovského, ale je přítomen ve své mnohotvárnosti Havlových textů, v měnícím se „mýtu a antimýtu Václava Havla“ v české společnosti a v interakci Havlova myšlení s proměnami české a československé společnosti druhé poloviny 20. století.

Je-li konstrukce zápletky typu komedie založena na přechodu od staré společnosti k nové, pak dvoudílný politický životopis Daniela Kaisera je právě tímto typem příběhu. Vyplývá to jak ze samotného rozdělení na dvě části, které odpovídají přerodu společnosti státního socialismu ke společnosti liberální demokracie, tak ze struktury samotných knih. Na rozdíl od předchozích děl nemá běh času života souměrný rytmus s časem dějin. Kapitoly věnované Havlově rodině, dospívání a rané tvorbě jsou kratší a tvoří předehru středobodu knihy: Havlova politického působení. To odpovídá funkci komediální zápletky v tom smyslu, že iniciátorem děje je fakt, že Havel-hrdina je nucen překonávat překážky, které brání proměně společnosti. Kapitole Charta (1976–1977) uvozuje Kaiser větou: „Úkol pro čerstvě zrozeného disidenta na sebe nenechal dlouho čekat.“⁴⁸ Na rozdíl od Žantovského není u Kaisera přítomen motiv soudu nad přeměnou společnosti, o to více však vyniká role překážek. O „střetu s komunistickou mocí“ jako o důležitém hybateli děje píše Kaiser již v úvodu.⁴⁹ Závěr, ve shodě s typem konstrukce zápletky, nabízí kontemplativní odstup od popsání přeměny společnosti, která je chápána pozitivně.

Vedle Žantovského jde o druhý životopis, který pracuje s konstrukcí zápletky typu komedie. Zároveň nelze nevidět rozdíly mezi oběma texty. Pro konfiguraci času u Kai-

48 D. KAISER, *Disident*, s. 105.

49 Tamtéž, s. 7.

sera je určující čas životopisný. Ať již popisuje působení Havla v disentu, nebo jeho aktivity v politice po roce 1989, vždy je popisuje jako jednání konkrétních lidí, kteří se scházejí na schůzkách, vydávají memoranda či vystupují v médiích. Celospolečenské a geopolitické procesy, stejně jako historické analogie, mají v jeho popisu minimum prostoru. Žantovský častěji propojuje Havlovo jednání s časem dějin. Tím je i zápletka přítomna v jeho textu výrazněji a čtenář ji snáze rozpozná. Přestože Kaiser více sleduje rytmus životopisného času a svou strohou popisností se snaží podpořit svou nepředpojatost, komediální konstrukce zápletky je v knize jednoznačně přítomna.

V epilogu Kaiser píše: „I z tohoto hlediska je Václav Havel pevnou součástí polistopadového režimu, doby, která snad jednou bude zhodnocena jako éra dobré vůle a radosti ze života, v níž se sice udály různé podvody a zločiny, ale jenom jako kolorit velkého civilizačního skoku.“⁵⁰ Tento citát může sloužit jako typický příklad usmiřujícího závěru, který ukazuje na to, že komediální zápletky se svou typickou ambicí zahrnout co nejvíce postav včetně těch, které se prohřešily proti nové společnosti, může být vlastní i textu kritickému a popisnému, jakožto prvek, který harmonizuje heterogenní prvky do takové konfigurace času, která z pouhé následnosti vytvoří příběh.⁵¹

BIOGRAFIE A ČAS

Co přineslo zkoumání čtyř Havlových životopisů z hlediska způsobů konstrukce zápletky pro porozumění vzpomínkové kultuře české společnosti? Žánr biografie v literárním diskurzu umožňuje vyprávět o minulosti společnosti. Princip, jakým je toho dosaženo, by mohl být připodobněn k principu synekdochy — celek je vysvětlen skrze jeho část. Proměny československé a později české společnosti jsou vysvětlovány skrze příběh Václava Havla. Toto propojení času životopisného a času dějin je umožněno konfigurací zápletky, která čerpá svou srozumitelnost z různé míry propojení literární tradice i autorské inovace. Biografie v tomto smyslu není pouze popisem lidského života, ale zcela rovnocenně je také vyprávěním o minulosti a identitě daného společenství.

Samotná konstrukce zápletky se projevuje především v uspořádání celku knihy. Můžeme sledovat poměr rozsahu kapitol, jejich názvy a zaměření pozornosti autorů na dílčí problémy a způsoby jejich vysvětlení. Zatímco Kaiser se nejstriktněji drží času životopisu a popisuje krok po kroku Havlovo jednání v disentu i mimo něj, Žantovský toto jeho jednání zasazuje do širších rámců času dějin a intenzivněji tak propojuje oba časy. U Kriseové má zápletky plnou nadvládu nad časem dějin i časem životopisným a každá jednotlivá epizoda či postava jsou a priori nahlíženy skrze romantickou zápletku. Ironizující Putnův text pak předkládá vícevrstevnatou povahu času dějin v jeho proměnlivosti, kterému je možné rozumět jako tragédii i jako komedii, aniž by ovšem bylo nutné z obou variant volit. Složitost času dějin je tak zviditelněna v mnohoznačnosti Havlova příběhu.

50 D. KAISER, *Prezident*, s. 274, pro další příklad viz: D. KAISER, *Disident*, s. 7, kde je Havel nazván „kladným hrdinou českých dějin“.

51 N. FRYE, *Anatomie*, s. 192.

Dalším nástrojem pro ustavení zápletky v textu je práce se specifickým lexikem. Užívá-li autor v různých částech textu různé lexikum, dává tím najevo čtenáři změnu či posun ve vnitřním čase příběhu. Žantovský tímto způsobem například odděluje čas kontemplativní slavnosti od profánního času a času „vátky“ hrdiny s protivníkem.

Velmi důležitým nástrojem v rukou autora životopisu je analogie. Zkoumaní autoři ji často využívají tak, že připodobňují Havla k jiným historickým i fikčním postavám, a tak dávají najevo, že Havlův příběh je třeba chápat jako příběh jiného hrdiny. Havel je tak přirovnáván k Mojžíšovi, Karlu IV. nebo Gándhímu či pohádkovému králi. Tímto způsobem ozřejmuje autor, jak má být rozuměno příběhu jako celku, protože čtenář tyto příběhy a jejich významy již zná. V těchto momentech se setkáváme s tím, o čem Ricœur mluví jako o procesu sedimentace, během kterého se v čase ukládají sdílené významy starých příběhů, které umožňují rozumět příběhům novým.

Pokud mám definovat specifika konfigurace času v žánru biografie, pak je důležité, že v životopisném žánru je zápletka nejen způsobem ustavení vnitřního času příběhu, ale také prostředkujícím prvkem k času dějin daného společenství. Biografie bez zápletky by byla tvořena seznamem informací o životě dané osoby, ve kterém by neměly místo události politických či sociálních dějin.

Čas dějin a čas biografie mají společnou závislost na archivu. Archiv rozmnožuje heterogenitu postav, jednání a dějů. Funkcí zápletky je tuto specificky zakotvenou heterogenitu proměnit v příběh. Tím se žánr biografie liší od textů, které se neopírají o archivní stopy minulosti. Těmto dílům stačí vnitřní čas zápletky k tomu, aby čtenáři nabídla smysl a pointu. Kanonická díla dějin literatury obvykle neodkazují k archivu, a přesto jsou hodnocena jako smysluplná, vypovídající o závažných společenských či existenciálních tématech. Je-li biografie — jak se shodují literárně vědné slovníky — žánrem závislým na archivu a nemá-li být pouhým seznamem faktů, pak musí skrze konstrukci zápletky skloubit čas životopisu a čas dějin společenství. Toto tvrzení vylučuje představu o životopise jako neutrálním maximálně detailním popisu života jednotlivce.

Předchozí tvrzení dokládají i lišící se konstrukce zápletky v Havlových životopisech a tedy i různici se představy o dynamice českých dějin druhé poloviny 20. století. Je zřejmé, že dominujícím způsobem konstrukce zápletky je komedie. Nicméně komedie ve třech různých formách. Žantovského komedie je optimistická a pozitivní v hodnocení Havlova příběhu i příběhu českých dějin druhé poloviny 20. století, Kaiserova komedie je kritická a věcná a Putnova ironizovaná komedie má nad svou vlastní komediálností otazník. Zároveň se v Putnově práci vkrádají i momenty tragické, které ukazují na to, že o Havlovi lze psát také jako o tragickém hrdinovi, i když jen za určitých podmínek. Na nejobecnější rovině lze říci, že Havlův životopis je synekdochou přechodu od staré společnosti ke společnosti nové, která je lepší než předchozí a v usmiřujícím kontemplativním závěru se snaží do sebe zahrnout co největší množství postav. Význam konstrukce zápletky v případě této čtveřice biografí podtrhuje fakt, že autoři čerpají ze stejných zdrojů a některé epizody Havlova života líčí téměř doslova stejně či citují stejné zdroje. I přesto slouží tyto jednotlivé pasáže rozdílným významům, které vznikají v procesu konstrukce zápletky.

Pro promyšlení dynamiky kultury vzpomínání je významné, že autoři odkazují na sebe navzájem a také na jiné obrazy Havlova života. Již jsem zmínil vymezení

se vůči romantické zápletce Edy Kriseové, ale patří sem také odsouzení bulvarizujícího stylu Jana Bauera nebo odkazy na filmová či divadelní zpracování havlovských témat jako je *Odcházení* či *Občan Havel*.⁵² Tuto síť zmiňují proto, že ukazuje, jak se Havlův příběh — a na principu synekdochy skrze něj i příběh proměny české společnosti — stává ústředním tématem kultury vzpomínání v české společnosti. Vyprávění o Havlovi není záležitostí jen jediného média a navíc různá média se citují navzájem mezi sebou a vytvářejí tak plurimediální síť.⁵³

Pokusil jsem se ukázat, jak se skrze formování zápletky v životopisných textech o Václavu Havlovi organizuje vzpomínka české společnosti na její nedávnou minulost. Bádání by mohlo pokračovat dvěma směry. Za prvé by bylo přínosné neomezit se jen na mimesis II, ale zrekonstruovat na vhodných pramenech i fázi prekonfigurace a rekonfigurace času. Druhým možným směrem je zabývat se ostatními médii, kterými je Havel zobrazován — filmem, fotografií, divadlem a dalšími. Výzkum jejich specifik by potřeboval — stejně tak jako textové médium — vlastní pojmové nástroje, zároveň by pak jejich vzájemná komparace mohla ukázat na dosud neviděné aspekty vzpomínání jak na osobu Václava Havla, tak na proměny české společnosti ve druhé polovině 20. století.

RÉSUMÉ:

This paper deals with the genre of biography as a specific mode of organization of commemoration citing the example of the biographies of Václav Havel. Its primary perspective is a 'culture of commemoration' as a process giving a meaning to the past. This process unfolds both on the level of discourse and on the level of everyday practice. The author analyzes four biographies of Václav Havel, from the perspective of the construction of their plots. The most important theoretical approach is the thinking of Paul Ricœur (in particular, his book *Time and Narration*), complemented by a typology of plots by Northrop Frye. The author classifies biographies from the perspective of the construction of a plot and explores the relationship between time of biography and time of history in the context of the culture of commemoration.

Mgr. Václav Sixta je doktorandem Ústavu českých dějin FF UK. Zabývá se především teorií biografie v kontextu historické vědy a také fenoménem muzea jakožto paměťové instituce. Podílí se mimo jiné také na činnosti platformy Historické dílny (vaclav.sixta@volny.cz).

52 Jan BAUER, *Václav Havel: necenzurovaný životopis*, Praha 2003; Václav HAVEL, *Odcházení*, režie Václav Havel, 2011; Pavel KOUTECKÝ, *Občan Havel*, režie Pavel Koutecký — Miroslav Janek, 2007.

53 Ke vztahu médií a paměti viz K. ČINÁTL, *Naše české minulosti*, Praha 2014.